

Што је Јовановић обећавао Станојевићу, и обратно, није предмет мојег саопштења. О пословној законитости Јагоша Јовановића према члановима Института и њиховим сарадницима, не мислим говорити, нити о том давати квалификације.

Једно је важно, да је мени Станојевић саопштио, оно што ја као члан Института нијесам знао, да он ради једну ствар за нас, која је већ у штампи. Иако ме овакво саопштење Станојевића, у овом тону, увриједило, (иако нијесам о том дао знака), оно ни мало није утицало на мене да напишем овакав или онакав реферат о његовом раду. Драгићевић и Јовановић су се са мном у дискусији сложили и поред тога дали своје примједбе које ја нијесам био унио.

Станојевић је, послије тога, предао »Шћепана Малог« Академији и он је, на IV скупу Одељења друштвених наука САН, одржаном у Београду 30 јуна 1956 године, примљен за штампу, а 1957 године објављен као посебно издање.

Није на одмет констатовати да је карактеристично да је овај Станојевићев рад за два мјесеца примљен за штампу у САН, а познато је, да у Академији чекају, годинама радови да се објаве (а неки чак и од прије рата!).

На крају подвлачим да не видим ништа ружно у том ако референт или један научни скуп, сугерира писцу да изврши у свом раду извјесне измјене и допуне. Тим рад може само да добије. Но и поред тога, овај рад ће бити користан за науку, иако је могао бити бољи.

Нико С. Мартиновић

— 0 —

БЛЮМА АБРАМОВНА ВАЛЬСКАЯ, ПУТЕШЕСТВИЯ ЕГОРА ПЕТРОВИЧА КОВАЛЕВСКОГО, МОСКВА 1956

Руски рударски инжињер Јегор Петрович Ковалевски посетио је први пут Црну Гору 1838 године и у њој се задржао од средине маја до почетка септембра проучавајући рудно богатство земље, а сигурно је да је прикупљао и друге податке који су интересовали руске државнике и политичаре. Своје прво бављење у Црној Гори Ковалевски је детаљно описао у своме дјелу „Четыре мѣсяца въ Черногоріи“ (С. Петербургъ 1841), а каснија бављења у Црној Гори описао је у своме дјелу под насловом „Черногория и славянские земли“, објављеном послије његове смрти (С. Петербургъ 1872).

Валскаја је своје дјело подијелила на ове главе: Увод; Рударска истраживања у Сибиру и на Уралу; Црна Гора и друге словенске земље; Путовање у Средњу Азију, Кашмир и Авганистан; Путовање на Карпате и Балкан; Путовање у Египат, Судан и Западну Етиопију; Путовање у Монголију и Кину; Ковалевски

и Географско друштво; Књижевни и јавни рад Коваљевскога и Закључак. На завршним странама свога дјела Ваљскаја наводи списак штампаних радова Коваљевскога, хронолошки преглед литературе о Коваљевском, рецензије на његове штампане радове и списак геолошких колекција које је прикупио Коваљевски за вријеме својих путовања. Сами наслови садржаја ове књиге довољан су доказ, да је аутор у праву када своје дјело почиње овим ријечима: „Неуморни путник, талентовани писац и јавни радник, истакнути дипломата и почасни академик, виђени рударски инжењер и, напосљетку, веома сјајан и интересантан човјек, Јегор Петрович Коваљевски допринио је велики удио у дјело изучавања географије наше Отаџбине и многих страних земаља.“

Ваљскаја је своје дјело радила на основу архивске грађе и мало познатих штампаних извора, нађених у разним архивама и библиотекама Совјетског Савеза, а у Музеју Рударског института нашла је геолошке колекције Коваљевскога, које се досад нијесу нигдје помињале у научној литератури, па сада први пут објављује и портрет Коваљевскога, рађен у задњим годинама његовога живота.

У разним руским енциклопедијама и лексиконима стоји да је Коваљевски рођен 1811 године, док је Ваљскаја, очигледно на основу непознате архивске грађе, утврдила да је он рођен 6 фебруара 1809 године. У овом приказу није могуће ништа рећи о школовању и раду Коваљевскога, о чему аутор детаљно пише, иако је све то интересантно и корисно за познавање Коваљевског, већ ћу изложити само неколико важнијих података о Црној Гори.

На свој први пут у Црну Гору Коваљевски је кренуо из Петрограда у марту 1838 и прошао је кроз Варшаву, Краков, Брно, Беч и Трст а свуда се задржавао са жељом да што више научи и што успјешније изврши повјерени му задатак, који се углавном састојао у томе, да утврди би ли проналажење злата у Златици (у Кучима) омогућило Црној Гори довољан извор прихода за њен државни живот и постепени културни и просвјетни напредак. На разним мјестима у Црној Гори Коваљевски је пронашао поједине руде, а истовремено је утврдио да баш на мјесту званом *Златица* не може бити златне руде, па претпоставља да је то мјесто тако названо због тога, што је ту сигурно била ковница старе Дукље. Том приликом је Коваљевски први описао развалине старе Дукље, која је у то вријеме била добро очувана, а њени градски бедеми били су толико дебели, да се по њима могло ићи колима у којима је упрегнут пар коња. Коваљевски је вршио и нека мања пробна ископавања у Дукљи, па је нашао и два ванредна рељефе са људским и животињским фигурама, као и око 40 комада разнога старог новца. Коваљевски је ишао и до манастира Мораче, па је путовао и на Комове, те је и са тих путовања оста-

вио корисне и интересантне податке.¹⁾ Између осталога Коваљевски је послао руском посланику у Бечу, Татишчеву, „Статистички и географски преглед Црне Горе“, те би Ваљскаја необично задужила нашу науку када би објавила тај рукопис, ако се он и до данас сачувао, а могуће је да се сачувало у заоставштини Коваљевскога и неко Његошево писмо.

Прве податке о Црној Гори Коваљевски је објавио већ 1838 године (опис Кома), а идуће године објављује опширнији рад под насловом „Черногория в геогностическом отношении“, уз који је приложио и петрографску карту Црне Горе. Те године је изашао француски превод чланка Коваљевскога о Кому, а 1840 излази руски превод чланка француског археолога Ами Буе-а „Геогностичке примједбе о Албанији, Босни, Србији, Црној Гори и другим земљама“, из кога се види да је Буе добро познавао објављене радове Јегора Коваљевског, па се на његове радове често позива и у своме великом дјелу „Европска Турска“ (Париз 1840). Заслужује поменути једну важну чињеницу у вези с Ами Буе-ом, а наине да је он био у Црној Гори, што је досад било несигурно, јер Ваљскаја изрично каже да се Буе упознао с Коваљевским у Црној Гори („... Ами Буе, с которым он познакомился в Черногории“ — стр. 25).

Своју књигу о боравку у Црној Гори средином 1838 Коваљевски је објавио тек 1841 године, а уз исту је издао и једну прегледну карту Црне Горе, коју је сам израдио. Књига је изазвала велики интерес код руских читалаца и доживјела је многобројне рецензије у руским часописима и листовима, те један приказивач каже за њу да је „прекрасный подарок русской литературе“ (стр. 36), а многи рецензенти наводе из књиге важније податке о Црној Гори. Приложена географска карта Црне Горе такође је била необично важна, јер је потпуно измијенила дотадашња погрешна схватања о Црној Гори (стр. 36-37).

¹⁾ Коваљевски је у августу 1838 био у манастиру Морачи и видио је неколико товара црквених рукописних књига. Било је у манастиру још више рукописних књига световног садржаја, па их је, како су рекли Коваљевском, архимандрит био пренио из црквене ризнице у свој стан, који је прије кратког времена изгорио, па и све те драгоцене књиге у њему. Поред тога важног податка, Коваљевски наводи још важнију чињеницу, из које би излазило да се вјести у ондашњим европским листовима о „нађеном сандуку“ старих рукописа у Црној Гори нијесу односиле на преписе ћирилских докумената из Дубровачког архива, које је извршио Ђорђе Николајевић а под својим именом објавио 1840 Павле Карано-Твртковић (упор. Ст. Станојевић, Историја српског народа у средњем веку, књ. I. О изворима, Београд 1937, 313 и даље), већ да је баш негдје око 1837 г. један монах, који је као гост кратко вријеме био у манастиру Морачи, „по истечениј двухъ недѣль, ушелъ тайноу изъ монастыря, похитивъ изъ сандука беремя книгъ. Съ этими книгами оиъ явился въ Сербіи...“ (стр. 118). Ово је, стварно, и много вјероватније, јер доиста нема никакве логике да се за дословне преписе ћирилских докумената из Дубровника, од којих су оригинали одавно већ били у Бечу, прича да су они — нађени у некоме од црногорских манастира!

Коваљевски је још три пута долазио у Црну Гору; први пут крајем 1851, приликом Његошеве смрти, други пут у јануару 1853, поводом Омерпашиног напада на Црну Гору и закључења мира с Турском, и трећи пут у децембру 1853, у вези с догађајима у Кримском рату. Резултат његовога боравка у Црној Гори крајем 1851 г. јесте важна Његошева биографија, која, како тачно каже Ваљскаја, „није изгубила своју занимљивост ни до данашњих дана, као једна од првих Његошевих биографија, написана по личним утисцима“. Свој други боравак у Црној Гори и тешкоће у којима се налази Црна Гора у неравној борби са више од 33.000 турске војске објавио је Коваљевски 1854 године у истој часопису у коме је објавио и Његошеву биографију, те је сам Чернишевски дао на њих приказ, у коме каже и ово: „Из оригиналних прилога *Савременика* најбољи је *Живот и смрт посљедњег владике Црне Горе и догађаји који су му сљедовали* од Коваљевскога. . .“ Свој трећи пут у Црну Гору Коваљевски је кратко описао, а унапријед је знао да се ова његова дипломатска мисија неће моћи позитивно завршити, јер се изнуреној црногорској војсци није било лако поново дићи на оружје тек неколико мјесеци послје завршених операција с многобројним турским трупима под командом Омер паше.

У раду има неколико ситнијих омашака,²⁾ које се лако могу исправити у евентуалном другом издању ове интересантне и корисне књиге, а аутору се мора одати признање што је успио да нађе и прегледа не само важније руске архиве, часописе и књиге, но чак и разне цетињске часописе („Лучу“ и „Записе“), као и „Споменик“ Српске академије наука у коме је Душан Вуксан објавио писма Озерецковскога, Коваљевскога и Чевкина Његошу. а да и не говорим о познатим монографијама о Његошу (Медаковића, Лаврова и Ровинскога).

Ристо Ј. Драгићевић

2) Тако, на примјер, погрешно је наведено да је Његош основао прву штампарију у Црној Гори (стр. 24-25), јер је прва штампарија у Црној Гори основана још за вријеме Ђурђа Црнојевића; Омер паша се не зове „Латош“ (39), но Латас; мјесто „пут до Загорача“ (28) треба „до Загарча“; ријека се зове „Веруша“, а не „Варуша“ (32); мјесто „уклея“ (42) треба „укљева“; не знам како је настала омашка код аутора када у књизи стоји да је Коваљевски кренуо на прво путовање „26 јуна“ (25), јер код Коваљевскога је почетак тога пута означен „25 маја / 6 јуна“ („Четири мјесца. . .“, 18), док на стр. 27 Ваљскаја каже да је Коваљевски провео на путу од Цетиња до Бољевића „Од 2 маја до 6 јуна“, а Коваљевски прве своје биљешке на Цетињу датира „16/28 маја“ (нав. дјело стр. 1); свакако је штампарска грешка, а мислим да их има и на другим мјестима, када стоји да је Коваљевски добио Данилов крст „за независност Црне Горе“ 1886 године (43), јер треба 1856; итд. Има неких омашака и код самога Коваљевског, јер и у његовом дјелу стоји: „Поликвица“ мјесто *Пониквица*; „куча“ мјесто *кућа*; „Чилија“ мјесто *Ћелија*; Ријеку Црнојевића зове „Иван-Бегово-Черноевич“; „скоранци уклея“ мјесто *скоранце — укљеве*, итд., те је природно да су те омашке и у књизи О Коваљевском.

На овом мјесту захваљујем аутору за пажњу према Државном музеју на Цетињу, коме је послала на поклон своје дјело о Коваљевском.